

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 124 2003

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2004 och för recensioner 1 september 2004.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-21-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2003

respekt genom sina höga teoretiska ambitioner, den uppvisar god akribi, den driver med konsekvens en ofta skarpsinnig argumentation. Att den ibland provocerar till invändningar och diskussion ska inte ses som enbart negativ kritik. Ett kriterium på en intressant forskningsinsats är dess förmåga att väcka nya frågor och stimulera till nya undersökningar. Jenny Bergens avhandling uppfyller det kriteriet mycket väl, och det är en lovvärd prestation.

Anders Tyrberg

Claudia Lindén, *Om kärlek: litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*. Symposion. Stockholm/ Stehag 2002.

Claudia Lindén inleder sin avhandling med ett par sidor kallade "Liten läsanvisning"; denna artikel inleds med något liknande och presenterar avhandlingen *Om kärlek: litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key* i mycket kondenserad form. Avhandlingen är i sin helhet strax över 400 sidor och omfattar utöver förord, liten läsanvisning, och inledning sju kapitel och som sig bör även en summary och noter, inte mindre än 70 sidor noter, en litteraturförteckning och ett personregister.

Läsaren möter i boken en vilja att skapa en ny syn på Ellen Keys författarskap och gärning genom ett slags perspektivskifte: Lindén läser Ellen Key i ett ovanligt kvinnopräglat universum, här är också kvinnors författarskap betydelsefulla. En bit in i texten kan vi notera en ambition att överkomma eller undkomma dualismers/dikotomiernas tyranni. Jag uppfattar en vilja hos Lindén att försöka inte så mycket dekonstruera texter eller läsningar som att rekonstruera en möjlig läsart.

Kapitel 1: "Från herrgårdsflicka till ny kvinna" kan beskrivas som en form av tankebiografi, Keys bildningsgång till feminist – hennes skolning och andliga utveckling. Men i detta kapitel finns också ett par avsnitt som snarare är Lindéns egen deklARATION av hur hon, åtminstone i denna studie, ser på teori, politik och text.

Eftersom Lindén i sin inledning beklagar att Ellen Key så ofta avbildas som sierskan från Strand kunde en läsare möjligen vänta sig att andra fotografier av Key skulle återges i denna bok. Förslagsvis Key som 25-åring: det riktigt sprakar om henne på ett foto som daterats till tiden för hennes debut. Eller ett foto av henne

som fotvandrare i Norge något år senare – där sitter hon klädd i en promenaddräkt av modernt och praktiskt snitt kan vi förmoda och med en ryggsäck av lämpligt omfång. På annat håll finns skildringar av hur hon och väninnorna när de befann sig ute på vidderna släppte håret fritt och rusade fram över ängarna. Sådana bilder skulle i så fall visa Ellen Key i den ålder då hon började verka i Stockholm, då hon började skriva artiklar i *Tidskrift för hemmet* osv. Det var också ungefär i den här åldern hon träffade den kärlek som tidigare forskare har skrivit om. Just den kärleken är inte ett stort inslag i denna bok, vilket kanske förvånar den som tänker att en bok om Keys verk med titeln "Om kärlek" skulle ha något att tillföra även i den frågan.

Lindén beskriver hur den unga herrgårdsflickan kommer att hamna i staden Stockholm och bli en självförsörjande kvinna av den typ som kallas Ny kvinna. Att pappa inte lyckades med ekonomin lär ha bidragit till att hon tog eller rentav måste våga språnget ut ur familjekretsen. Key bosatte sig tillsammans med Anna Whitlock en tid och senare i egen lägenhet på Valhallavägen. En hårt arbetande lärare, föreläsare och skribent – en intellektuell mångsysslare. Hon var en självförsörjande intellektuell i början av 1880-talet. Att Ellen Key var en Ny kvinna av en tidig generation är det lätt att hålla med om. I flera meningar ska vi nog betrakta henne som en sådan. Kanske är det dessutom så att Ny kvinna ofta tänks samtidigt som ung kvinna och när någon idag nämner Key så ser många bilden av den åldrade kvinnan framför sig. Lindén förklarar hur hon tänker sig att modern hade en viktig roll i denna utveckling; pappans betydelse har andra studerat, här får vi i stället ta del av brevväxlingen mellan mor och dotter och Lindén resonerar om hur redan mammas val av litteraturförslag till dottern måste ha haft både avsikt och betydelse.

Kapitel 2 har rubriken "Äktenskap i fiktion och verklighet", en rubrik som jag föreställer mig kan väcka frågor. Avhandlingen ska ägna sig åt analys av fiktioner i betydelsen föreställningar och associationer hos läsare och forskare utöver fiktioner i de romaner Key läste. Här utreds frågor kring tidigare läsningar av Ellen Key liksom traderade tolkningar. Kapitlet går via äktenskapsfrågan över i ett avslutande parti om "Kravet på en ny kärlek" som är texter av och om Camilla Collett, George Eliot och Elisabeth Barrett Browning – vi är här på väg mot 1880-talet.

”Ellen Key – en manlig fantasi”, så kallas kapitel 3. En artikel av Lindén med liknande rubrik har publicerats i tidskriften *Agora* år 2000. Det är Keys manliga kritiker som studeras i detta kapitel: här undersöks manliga motstånd i tiden mot kvinnor som intellektuella i allmänhet och Key i synnerhet. Här möter inte så mycket Key-texter som vi möter fantasibilder eller föreställningar om

- den ologiska kvinnan
- den irrationella kvinnan
- dessutom sierskor, annat löst pack och vampyren.

Det är således kvinnan och offentligheten som diskuteras i detta kapitel och Strindbergs syn på den monstruösa lesbianen ägnas också ett avsnitt. Men kapitlet berör även senare tiders, i det närmaste våra dagars ”manliga” reaktioner på Keys texter.

I kapitel 4 – ”Moderlighetens metaforer, Ellen Key och Friedrich Nietzsche” – möter vi ännu en text som Lindén publicerat tidigare, en text vi kunnat läsa i versioner åren 1998 och 1999. Kapitlet erbjuder en inspirerad läsning av Key-Nietzsche som slutar i flera lyckade problematiseringar av modern, moderlighet och moderskap och inte minst ordet samhällsmoderlighet som Lindén läser som en politisk metafor.

Kapitel 5 som jag förmodar kommer att väcka stort intresse hos många läsare heter ”Särart, likhet och Keys kritik av dualismen”. Ellen Key och särarten i receptionen inleder Lindéns behandling av ämnet – och reception här handlar inte bara om dåtiden utan även om senare tiders forskning. Här visar Lindén hur hon menar att särart/likhet är en falsk dikotomi, åtminstone för förståelsen av Keys verk och hon prövar sig fram längs genus och konstruktion och avrundar kapitlet med avsnittet om kroppen som en länk mellan förlorad gudstro och feminism.

Det avsnittet för vidare till kapitel 6 där läsningar av Keys verk kommer till ytan i texten – *Missbrukad kvinnokraft* och ett antal debatter under 1890-talet om Key och/eller hennes vänners verk. Kapitlet heter ”Gud, sex och politik, Keys konflikter med kvinnorörelsen” – Lindén har kryssat mellan mer eller mindre upprörda läsare och deras reaktioner, det må ha varit förra sekelskiftets debattörer med någon form av intellektuell position eller kvinnor i rörelsen eller senare tiders forskare. Dagens forskningspositioner rekommenderas av Lindén – som sig bör, eller föga förvånande

kan man säga. Avhandlingsförfattarens förståelse för Key och att hon tänkte, skrev och talade som hon gjorde beroende av sin tidsanda, är väl utvecklad och definitivt större än förståelsen för senare skribenters tidsandeberoenden. Vilket på sätt och vis är i sin ordning; det är i och mot dagens riktningar en doktorand positionerar sig.

De debatter som behandlas i kapitlet är 1) i *Svensk Tidskrift* efter artikeln ”Kvinnliga författartyper för den naturalistiska riktningen inom litteraturen på 1880-talet”, tidigt 1890-tal; 2) efter *Missbrukad kvinnokraft* – föredraget 1895 och trycket 1896 och slutligen 3) debatten efter Keys tal till Ibsen, här talade hon i svenska kvinnors namn; det handlar om år 1898 och en synnerligen välbevakad fest till Ibsen. Key höll högtidstalet som levererades efter supén som i sin tur föregåtts av div. underhållning och hyllningar – ett referat av denna fest finns att läsa i SvD 17 april 1898 och på den tiden refererades verkligen anföranden så läsare av tidningen kunde ta del av hennes Ibsental utan att ha varit med på festen. En månad senare publicerade tidningarna ett uttalande, kvinnorna protesterade mot Keys tal i kvinnors namn: ett par hundra kvinnor hade skrivit under på protesten. Just denna fests efterspel handlar om reaktioner på vad Key sade i frågan om kvinnor och kärlek så det leder elegant över i avhandlingens avslutande kapitel: ”Eros – kärleken som förändring och frigörelse”.

Även avsnitt av detta kapitel (nr 7) har vi kunnat läsa tidigare, Lindén har presenterat en text som heter ”Mellan man och kvinna: EA och fröken Key – en kärlekshistoria” i *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2000. Avhandlingskapitlet är en läsning av relationen mellan Ellen Key och Victoria Benedictsson, som en kärlekshistoria, och en läsning av en roman om sexualitet, som Lindén säger. Det är *Fru Marianne* som är aktuell här och en läsning av *Fru Marianne* och *Keys Lifslinjer* som berättelser om kärlekens befrivelse. Här bjuder Lindén upp till dans... vi får följa hennes läsningar ganska noga och det gör att detta kapitel i många avseenden fungerar som en summering av flera trådar som löper genom avhandlingen: vi finner resonemang om kärlekens många dimensioner, berättelser som kliver över genregränser och flera formuleringar som säkert kommer att inspirera till andra studier av ett författarskap som lockat förvånande få avhandlingsförfattare före Lindén och denna bok *Om kärlek*.

Några ord kring formalia: avhandlingen visar i

sin tryckta form tyvärr flera exempel på korrekturproblem. Majoriteten av felaktigheterna är ändå lätta att så att säga läsa rätt. Texten visar exempel även på andra typer av formaliaproblem. Här förekommer noter till annat än vad som diskuteras i texten eller till författare som är osynliga i texten och det förekommer varianter av denna problematik. Det där aktualiserar frågan om hur det vetenskapliga samtal som vi deltar i ska redovisas. Jag vill gärna, inte bara när jag läser som opponent, se längs vilka tanketrådar den vetenskapliga text jag läser har vuxit fram.

Som nämnts utgör inte mindre än 70 sidor av avhandlingens 400 sidor av noter. De är av olika slag, några gånger finns i noterna originalcitater, andra gånger flyter noten iväg och handlar om ting som författaren finner intressanta och gärna vill berätta och blir därmed ett utslag av viljan att berätta mer än vad avhandlingstexten egentligen ger anledning till.

Mina kommentarer om formaliaproblem av olika slag i avhandlingen kan exemplifieras med hur Lindén själv funnit att en uppgift i tidigare forskning varit felaktig: på sid. 148 refererar hon i not 167 till Forsström och markerar att han i sin tur hänvisar till en artikel i DN av Gurli Linder en viss dag i oktober 1930 – ett felaktigt påstående, skriver Lindén. Och det är riktigt. Däremot finns texten publicerad dagen tidigare, den 29 oktober 1930, vilket Lindén inte noterar.

Frågor om läsning och läsarter är alltid aktuella när det gäller en avhandling i litteraturvetenskap och blir inte mindre relevanta när den författare som studeras själv har publicerat en text som heter just "Om läsning". Broschyren nämns i avhandlingens litteraturlista, men den är inte synlig vid avhandlingstextens yta, inte som uttalad närvaro i avhandlingen om Ellen Key och hennes många läsningar. Ett skäl för mig att nämna Keys broschyr är att dess ordbruk ändå anas här och där i avhandlingstexten: att läsa som näring, läsningen som näringsintag. Ett annat och viktigare skäl till att jag alls började fundera i dessa banor är att här finns en spänning mellan tal och text som Lindén inte gör mycket av. Jag syftar exempelvis på de många kommentarerna om att Key är motsägelsefull och rörig i sina texter. De talade tankarna, dvs. föredragen drivs av en logik och de tankar som skrivs för tryckt publicering kan styras av en annan: den som talar kan behöva omtagningar för att lyssnare inte ska tappa tråden, men i den tryckta texten kan ju läsaren låta ögat backa

i meningen om den innehåller ett snårigt resonemang. Den som talar kan behöva upprepa, förtydliga, göra utvikningar – i en skriven text kan sånt upplevas som tjatigt och omständligt. Frågor av sådan art, hur det är att läsa en text som först varit ett föredrag eller en prövning av om sådana frågor har betydelse förekommer inte i avhandlingen. Inte heller tankar om huruvida litteraturvetarens möte med en prosatext som inte är fiktion får konsekvenser för ett ev. tolkningsarbete. Annars kunde jag tänka mig att exempelvis tolkningsutrymmet kunde påverkas av att en text skrivs som argumenterande sakprosa i stället för att skrivas för att läsas som en roman. Ännu ett skäl till att jag saknar en diskussion om läsning i denna mening i avhandlingen är att Lindén tidigare varit medförfattare till en text för några år sedan med rubriken "Kropp, verklighet, fiktion: läsning som subversiv handling". I den kan vi läsa att "Fiktion brukar betraktas som motsatsen till fakta". Där noteras att skönlitteratur och fiktion kom att betraktas som vetenskaplighetens andra. Det är där lätt att ana en föreställning om att de texter som studerats/lästs under avhandlingsarbetet är andra än de som brukar hamna i våra vanligaste litteraturhistorier och man kunde därför vänta sig en behandling av den frågan. Men den utvecklas inte närmare trots hennes referenser till kanon.

Lindén berör ett par gånger att Key skrivs ut, dvs. att Key skrivs bort eller ut från en kanon i vardande. Det finns skäl att fråga sig vilken kanonbildning som åsyftas här. Nu är detta en avhandling i litteraturvetenskap och Lindén tar upp Anna Williams bok *Stjärnor utan stjärnbilder* liksom några 1980-talstexter om kvinnliga författare och litteraturhistorieskrivning. Lindén noterar att fackfilosofer fördömer Keys verksamhet och där har vi ytterligare en möjlig kanon, dvs. filosofins historia, med flera decenniers feministiska kritik att använda sig av. Det finns dessutom mer än kvinnorepresentation att begrunda i kanonbildningens mysterier, frågor om litterär genretillhörighet kunde också vara av intresse. Här kunde Lindén säkert ha utvecklat ett spännande resonemang kring Key och kanonbildning med kopplingar till Toril Moi och Birgitta Holm om symboliskt våld mot kvinnor, i Holms fall även detta med kottier och kön. Avhandlingen kan till en del betecknas som en studie av symbolisk våldsutövning vid det förra sekelskiftet.

En annan aspekt på kanonbildning är kvinnolitteraturforskningens egen eller om jag med

Lisbeth Larsson kallar den för den feministiska litteraturkritiken. Den starka betoningen av Key som visserligen författare men än mer kvinnopolitiker eller kvinnoteoretiker kan ha resulterat i att Lindén bortsett från att hon i den feministiska litteraturkritiken kunnat hämta mycket stöd för sina tankar, åtminstone som jag läser hennes vilja att kritisera traditionen för att inte kunna inrymma alla slag av berättelser. För att bara nämna ett internationellt exempel som skulle ha haft konsekvenser för avhandlingen: Alice Jardine och hennes *Gynesis, configurations of woman and modernity* som kom i mitten av 1980-talet. Lindén skriver fram en tolkning, hon menar sig formulera betydelsen av Keys tankar – trots att det sättet att läsa till viss del underminerades ungefär samtidigt som kvinnolitteraturforskningen just börjat producera mängder av texter i sådana riktningar: dekonstruktionerna förändrade innebörden i för att inte säga upplöste begrepp som identitet, subjekt, erfarenhet – medan Jardines ”gynes” skulle visa en möjlighet av en process där det kvinnliga skulle kunna skrivas på nytt, som en okänd utopisk textlig storhet. Men Lindén diskuterar inte sin plats i en feministisk litteraturkritisk tradition.

Lindéns avhandling är mångsidig redan nu, ändå skulle jag gärna ha sett att hon förklarat om och i så fall hur hon anser att frågan om särart/likhet haft betydelse för den feministiska litteraturkritiken eller rentav för annan litteraturvetenskaplig forskning. På sid. 195 hävdar Lindén att det där med särart/likhet alltid kommer upp när man behandlar äldre texter; ett påstående jag gärna önskat se utvecklat. Det är utmärkt att Lindén försöker att övertyga dem som brukar använda sig av denna dualism att det är ett inte särskilt fruktbart begrepp för förståelsen av litteratur alla gånger, och att dikotomierna har lagt ut så många minfält för tankar att vi behöver finna sätt att läsa som inte hejdas av sådana hinder.

I det avslutande kapitlet om Eros, kärleken som förändring och frigörelse inträffar det paradoxala att när Lindén för första gången i det närmaste börjar återberätta en text, så är det fråga om romanen *Fru Marianne*. Och den texten behandlas på ett helt annat sätt än Keys, låt mig kalla det sakprosa. Detta uppfattar jag som ett tecken på att den icke-fiktiva texten påverkar litteraturvetarens läsarbete: det är i så fall ett analysarbete vi som läsare kan ägna oss åt samtidigt som vi tar del av Lindéns i många meningar intressanta och tankeväckande bok *Om kärlek*.

Jag har ovan berört ett antal problem som jag menar finns i Claudia Lindéns avhandling *Om kärlek: litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key* men det hindrar inte att jag samtidigt anser att detta är en rik text, den är uppslagsrik och intressant att läsa. Styrkan i avhandlingen finner jag i att Lindén har tagit sig an ett stort författarskap och skriver fram en läsning: hon har en tolkning, nära nog en vision av Keys imaginära universum och hon låter sin läsning styra avhandlingens utformning.

Avhandlingen erbjuder inte en traditionell kronologi, inte heller verkanalyser i gängse mening, Lindén har inte avgränsat sig till en närläsning av en eller ett par titlar i Keys produktion. Det där ställer förstås till en del problem för en avhandlingsskribent – det är ändå lätt att ha förståelse för Lindéns många tillägg och utvecklingar och korrigeringar i noterna. På sina ställen vill jag påstå att det kan vara mycket besvärligare att läsa Keys text än Lindéns tolkning ger anledning tro. Och det borde kunna uppfattas som ett tecken på att denna avhandlingens författare lyckas genomdriva sina läsningar i den egna texten, om än hon ibland har blivit aningen keysk i sina formuleringar; såna gånger öppnar denna avhandling för en ny syn på ett intressant och viktigt författarskap.

Birgitta Ney

Olavi Hemmilä, *En yogi kommer till stan: Indisk religiositet i svensk skönlitteratur med särskild tonvikt på Dan Anderssons författarskap* (Stockholm Studies in History of Literature 46). Stockholm 2002.

Olavi Hemmilä vill med sin avhandling *En yogi kommer till stan* ge en grundläggande översikt över intresset för indisk religiositet i svensk skönlitteratur. Han uppmärksammar särskilt Dan Andersson och placerar in författarskapet i en modernitetsprocess, som medfört livsåskådningsmässig pluralism. Under ett par tusen år har element från de indiska religionerna spritts i Europa och Sverige, framhåller Hemmilä. Under 1900-talet fick de fotfäste på svensk mark, blev allmän-gods och påverkade människors livssyn. Slutfasen av processen ser vi nu, menar han, i New Age-rörelser som fogar samman element från många religioner, inte minst från de indiska, till nya egna livstolkningar.

I avhandlingens första historiska del varvar